

Симо М. ИЛИЋ*

ПОВОДОМ ПРЕВОДА ПЕДЕСЕТЕ КЊИГЕ
ЈУСТИНИЈАНОВИХ ДИГЕСТА:
ИНТЕРВЈУ СА ПРОФЕСОРОМ
ДР САМИРОМ АЛИЧИЋЕМ

Јустинијанова кодификација је по многим најзначајнији правни споменик у историји. Поред тога што нам открива хиљаду двеста година дугу римску правну традицију, изучавањем њене касније употребе, без прекида у Византији и почев од дванаестог века у Западној Европи, можемо сагледати историју средњовековног и нововековног права, а у великом делу и постанак савременог законодавства. Од четири дела кодификације најобимнији и најсвестранији, па због тога и најутицајнији, свакако су Дигеста – енциклопедијско дело састављено од систематизованих фрагмената из најзначајнијих дела римских правника.

Историја изучавања Дигеста је превише обимна, њом се на овом месту не можемо детаљно бавити, али је потребно нагласити да су Дигеста привлачила најразличитије профиле научника и лаика заинтересованих за римско право, римску и античку историју, латински језик, али и за специфичан стил живота старих Римљана. Мој први контакт са Дигестима догодио се још у средњој школи када сам добио задатак да научим педесет латинских изрека. Тада сам приметио да крај неких пише име аутора, а крај неких и Дигеста. Једна од њих је гласила *Libertas inaestimabilis res est* – слобода је непроцењива ствар. Шта су та Дигеста научио сам на факултету, а данас сам почаствован

* Студент мастер студија на Правном факултету Универзитета у Београду, simoilic@hotmail.com.

да о преводу педесете књиге на српски језик разговарам са професором доктором Самиром Аличићем.

Дуго у Србији није постојао превод Дигеста. Научници су читали овај извор или у изворном латинском тексту или у неком од превода на велике светске језике, док је студентима и лаицима овај текст био потпуно недоступан. Први напор да се Дигеста преведу на српски језик начинио је Антун Маленица, професор Правног факултета у Новом Саду. Он је 1997. године објавио превод прве књиге заједно са преводима конституција *Deo auctore, Tanta* и *Omni rei publicae*. Овај напор наставио је 2013. године проф. Аличић издајући превод девете књиге. Нажалост, књига је издата у ауторовом издању и није била дистрибуирана у књижарама, па се могла наћи само код аутора лично или у пар мањих библиотека које су успеле да је набаве. Овај пропуст исправљен је приликом издавања новог превода педесете књиге, коју је издао Институт за упоредно право, учинивши је јавно доступном на интернет страници Института.¹

Разговор са проф. Аличићем вођен је 27. јуна 2025. године у Београду. Аутор се посебно захваљује Институту за упоредно право на гостопримству и уступљеним просторијама за снимање овог интервјуа, као и Ружици Ристивојевић на сачињавању видео записа нашег разговора.

Симо Илић: Професор Самир Аличић је научни сарадник на Институту за упоредно право и професор римског права на Правном факултету Универзитета у Источном Сарајеву. Повод за наш данашњи разговор са професором Аличићем је излазак Педесете књиге Јустинијанових Дијеста, која је професор превео, а издао Институт за упоредно право. Данас ћемо разговарати са професором о римском праву у прошлости и у садашњости, у свету и у Србији. Професоре, хвала Вам што сте прислали да разговарамо са нама за Весник правне историје.

Самир Аличић: Хвала вама на позиву, почастиован сам. Иначе, имао сам већ прилике да сарађујем са вашим часописом, који смам једном изузетно значајном иницијативом. У својству рецензента смо већ били сарађивали и надам се да ћемо наћи и других начина да остваримо сарадњу и у будућности.

Симо Илић: Хвала. Може ли нам рећи, када сте завршили правни факултет, када сте били млади, шта Вас је одредило ка римском праву?

¹ Књигу можете прочитати/преузети на интернет адреси: http://ricl.iup.rs/2186/1/Diestia_10.1.2025.pdf.

Самир Аличић: Рецимо да, на неки начин, било је наравно и на мере да се посветим римском праву, а било је помало и неког следа догађаја који ме је упутио ка томе. Свакако кључну улогу у почетку мог научног рада и у чињеници да сам се определио за римско право, имао је професор Антун Маленица, мој ментор и принципал из Новог Сада. Међутим, требало би рећи, кад се ради о мотивима, зашто сам се на крају определио конкретно за романистички приступ праву, мислим да би то захтевало једно претходно мало објашњење. Покушаћу да будем кратак, јер кад причамо о правним областима, можемо да их дефинишемо, на пример, по предмету или по методу. Можемо рећи да се неко бави уставним правом, да се бави грађанским правом, кривичним правом, управним правом и тако даље. Значи, бави се једном облашћу права, једним скупом правних норми. То је један од начина како дефинишемо правне области или предмете на правном факултету, ако причамо о наставним дисциплинама уместо научних.

Римско право може да значи две ствари, које су, додуше, увек међусобно повезане. У суштини, једна без друге не би требало да постоје. Прво јесте да је то научна област која се бави римским правом. Изучавање римског права, као кад кажете породичним или уставним правом, мислимо ту, наравно, на право старог Рима. Отприлике од оснивања града Рима, обично узимамо ону легендарну 754. пре нове ере, па до Јустинијанове смрти 565. и његовом каснијом историјом. Међутим, можемо рећи да се неко бави, рецимо, теоријом права, правном социологијом, правном економијом, позитивним правом и тако даље. Значи, можемо говорити о правним областима, методолошки дефинисаним. Неко се бави, на пример, и упоредним правом. Ми смо управо на Институту за упоредно право (код нас тај предмет не постоји као посебан на правном факултету, али постоји као научна дисциплина и на маси страних универзитета постоји као наставна дисциплина или као посебни предмет). Оно се заправо бави свим овим различитим правним областима које сам набројао и многим другим. Може да се бави у теорији облигационим, стварним, наследним и другим гранама права, али кроз компаративистички приступ, упоређујући различите правне системе, различита правна решења у појединим областима.

Дакле, римско право може да буде понекада и методолошки приступ савременом праву: на који су начин настала правна решења која данас примењујемо, зашто су она таква каква јесу – полазећи од изворног значења која су она имала у античком римском праву. Римско право такође може да буде један начин како можемо размишљати о другачијим и новим правним решењима, налазећи инспирацију у

античким правним текстовима. Е, видите, тај неки приступ, једног онако мало другачијег погледа на право, ме је привукао римском праву. Могућност, рецимо, да између осталог и савремено право посматрамо кроз призму његовог настанка.

Симо Илић: *Колико је њисусујно римско њраво у савременом њраву?*

Самир Аличић: Што се тиче изворног римског права, требало би рећи да ми данас више не примењујемо изворне римске правне текстове, мада је то у многим земљама релативно донедавно био случај. На пример у Немачкој, до ступања на снагу Немачког грађанског законика, до 1900. године је судија могао да донесе пресуду на основу Пандекта или Дигеста. У Грчкој до 1946. године примењиван је Хексабиблос Константина Харменопулоса, једна у ствари прерада Јустинијанове кодификације у шест књига на грчком језику. Значи, у не тако давној прошлости је римско право било примењивано у његовом изворном облику. Данас то углавном више није случај. Постоје неки изузеци, рецимо, у малој Републици Сан Марино је могуће и даље да судија донесе пресуду директно на основу Јустинијанових Дигеста, на основу, дакле, римских правних текстова на латинском. Исто тако ће неко ко се бави римским правом са поносом рећи да, на пример, у Каталонији може да се користи као средство за образложење судских пресуда. Занимљиво је још и да се у Јужноафричкој Републици понекад примењује ради попуњавања правних празнина, да су многе регуле римског права постале обичајна правила међународног јавног права, углавном захваљујући Хугу Гроцијусу, да се многи римски закони који се односе на цркву примењују као део црквеног права и тако даље. Међутим, у целости, у односу на масу правних норми, то су ипак егзотични изузеци.

Ми данас више не примењујемо римско право у његовом изворном облику. Ми смо на неки начин ту везу са прошлошћу, кад се ради, ево рецимо, о приватном праву, пресекли онога тренутка кад су донети савремени грађански законици. Значи, када је донет, рецимо, француски *Code Civil* из 1804. године, или за нас врло важан Аустријски грађански законик из 1811. године, а после немачки, швајцарски. То су били, у суштини, законици који су после били модел за законодавство других земаља, које су их, углавном, истраживале у упоредно-правном смислу и које су врло ретко тражиле у изворном римском праву нова правна решења, него су обично копирале те велике грађанске законице. Они су написани били на савременим језицима, дакле, на француском, немачком, данас на многим другим, имате кинески, руски... саудијски грађански законик је недавно ступио на снагу, на арапском. Ти грађански законици више

нису изворно римско право, значи ми данас више немамо могућности да донесемо пресуду у Србији на основу Јустинијанових Дигеста. У извесној мери преведени су на стране језике, прилагођени су новим потребама. То је разлика у односу на друге правне системе, где је та веза са прошлошћу врло видљива. На пример, видите, у Британији најстарији закон који је и даље у примени делимично, четири његова поглавља, ја мислим да се зове *Statute of Marlborough*, чини ми се, је из 1267. године. Четири његова поглавља су и даље у примени, односе се, углавном, на накнаду штете. И многе касније, рецимо, судске пресуде, чак неки кажу да, иако није непосредно у примени, али *Magna carta libertatum* из 1215. године је и даље, на неки начин, један од темељних аката енглеске уставности. Или у исламском или шеријатском праву, наравно, има нових правних решења, али и даље основу тога права чини Куран, Суна и тако даље. Дакле, вековима стари писани споменици, које су и данашњи правници у стању да консултују директно и да је непосредно примењују на суду.

То са римским правом више није случај. Међутим, наше савремено право се највећим делом заснива на решењима из римског права. Дакле, по томе се разликује управо овај наш правни систем, који ми обично зовемо европско-континентални правни систем, Енглези и Американци га зову *civil law* или *roman law*, односно систем грађанског права или римског права, који је углавном доминантан у континенталној Европи, Латинској Америци и великом делу Африке и Азије. Углавном у Кини, Јапану, другим земљама далеког истока, Русији, другим земљама бившег Совјетског Савеза, многим земљама које су биле европске колоније, али и некима које никада нису биле колоније, али су под европским утицајем прихватиле римску правну традицију, као рецимо Република Турска, неке земље на Блиском истоку итд. У суштини, наша правна решења се углавном заснивају на римским. То више, дакле, нису изворно римски правни текстови, али појмови, дефиниције, маса норми и правила, терминологија коју користимо, она је, можемо рећи, далеко највећим делом заснована на римским правним решењима.

То се види већ по језику, на неки начин, наш правни језик је засићен латинским терминима, рецимо облигација, тестамент и тако даље, који су понекад транскрибовани, комисорна клаузула или *lex commissoria*. Могао бих да се сетим још много тога, али понекад су, међутим, у питању преводи латинских термина, на пример, користимо изразе својина, који је превод од латинског термина *proprietas*, *proprius* – свој, сопствени или пак власништво, који потиче од термина *dominium*. *Dominus* може да значи и власник, али уједно и владар, господар и тако даље. То је видљиво већ на основу самог језика, али

није у питању само правнички жаргон, него можемо рећи да се наше право углавном заснива на римском праву и да је то баш оно што га, на неки начин, дефинише. Зашто су, рецимо, наша правна решења сличнија правним решењима Турске или Аргентине или Кине, мада нам је Велика Британија географски и културно ближа, али је то један потпуно другачији правни систем.

Симо Илић: *Можеће ли нам рећи због чега стје се одлучили за њевод Дијесџа у којима је у највећој мери сачувано римско њривајно њраво? Да ли је њо била чистја научна знањижеља или мислиће да њо има неку дирекћнију њрмену данас, на нашем јујословенском њростџору?*

Самир Аличић: Мислим да би можда прво требало рећи зашто уопште превод. Треба рећи најпре да је латински мртав језик, за разлику, рецимо, од енглеског или арапског, и док су, на пример, *common law* правници, дакле, англосаксонски или англоамерички, или пак шеријатски правници, у стању да и даље читају средњовековне правне текстове, ми не можемо готово ништа да читамо од наше правне заоставштине, што је написано пре негде можда осамнаестог или деветнаестог века. Не само текстови Старог Рима, него ни дела каснијих правника, многа капитална дела европско-континенталне јуриспруденције, на пример, дела Хуга Гроциуса, или седамнаестог века, су написана на латинском језику, који данас зна врло мали број, не само људи уопште, него врло мали број правника, тако да је превођење тих текстова за нас од кардиналног значаја.

Требало би рећи да за Јустинијанова Дигеста нико не спори значај превода, то је нешто што апсолутно морамо да урадимо у блиској будућности, јер све мањи број правника зна латински. Не постоји начин да се ово реши за сада, како бисмо могли рећи, неким техничким средствима, зато што електронски преводиоци, вештачка интелигенција и слични алати одрађују сада већ све бољи и бољи посао са превођењем модерних језика. Некада, у не тако давној прошлости *Google Translate*, кад је био на почетку обично није личио ни на шта, а сад ће вам сасвим коректно превести неки текст на савременом језику. Морам рећи да кад се ради о латинским текстовима, а посебно правним, изгледа да је још увек далеко од тога да неки чет бот или *Google Translate* може да их преведе. Ја сам вршио пар пута експерименте са тиме, могу вам рећи да су добијани врло често непрецизни, а понекада потпуно бесмислени преводи латинских правних текстова. За сада још увек постоји потреба да се то ради и да то обављају људи. Јустинијанова Дигеста су преведена на многе светске језике. То је најзначајнији правни споменик у историји и данас има-

те преводе на енглески, од којих је онај стари Скотов (*Scott*) превод доступан и на интернету, у слободном приступу. Преведена су или се тренутно преводе Јустинијанова Дигеста на велике светске језике, као што су немачки, италијански, шпански, кинески, руски, па и на неке мање језике. Рецимо, холандски језик, Холанђани раде или не знам да ли су у међувремену већ и завршили тај превод педесете књиге Дигеста. Нажалост не знам холандски па га нисам консултовао. ...на пољски и тако даље. Дакле, да постоји потреба за преводом, ту нема никакве сумње.

Сад, у чему је правни значај Јустинијанових Дигеста? Па она су највећи део Јустинијанове кодификације. Од шездесет шест књига, педесет чине Дигеста, далеко најобимнији, а највећи део онога што знамо о римском праву и највећи део реципираних института потиче из Јустинијанове кодификације. Значај тог превода јесте у томе што оно на неки начин демистификује римско право, будући да су углавном данашњи правници своје неке ставове о римским правним институтима изградили на основу препричаног римског права у монографијама, научим чланцима, на предавањима на правном факултету, у уџбеницима и тако даље, а највише што су могли да виде је можда неки текст који им је професор показао из практикума или на презентацији на вежбама. У вези с тиме би требало рећи да нам преводи омогућавају да видимо како је изгледало римско право у свом изворном, непрерађеном облику. Е сад, зашто сам се конкретно определио за Дигеста? И зашто за ову књигу? Дигеста, рекли смо, зато што је најважнији римски правни споменик.

Код нас не постоји тренутно иницијатива, а вероватно, пошто смо ипак мала земља, чак и са овим околним земљама у којим се говори наш језик суштински нема неког изгледа да бисмо у блиској будућности могли превести свих педесет књига, тако да смо се одлучили за један други приступ. Будући да је иначе на многим симпозијумима и конгресима романиста дата подршка покушајима да се Дигеста преведу парцијално, да у неким земљама где не постоје услови, као код нас, за превод свих педесет књига, да се преведу поједине важније књиге. Будући да је то углавном наишло на позитиван одзив у међународној стручној јавности, професор Антун Маленица је сад већ давних деведесетих година превео прву књигу Јустинијанових Дигеста. То је књига која садржи, на неки начин, увод у право, дакле структуру, поделе права, кључне правне појмове, податке о развоју римске правне науке, поједине важне класификације и слично. Он је урадио један изванредан посао на томе преводу и ја сам одлучио да касније просто наставим са тиме. Да не идемо дакле редом, да не

иде сада друга, трећа књига и тако даље, него у зависности од значаја појединих књига, а и наших научних интересовања, да преводимо поједине књиге. Касније сам ја превео девету књигу Дигеста. Значи прва књига коју сам превео је заправо девета књига Јустинијанових Дигеста, коју сам објавио 2013. године у једном скромном ауторском издању, које се сада више углавном и не може наћи у слободној продаји, једино се може код мене набавити или се наћи у библиотекама које га имају. Разлог за превод баш девете књиге је био тај што се то поклапало са мојим научним интересовањима. Та књига углавном садржи право накнаде штете – вануговорну одговорност. Будући да је моја докторска дисертација, коју сам иначе одбранио на нашем факултету, Правном факултету Универзитета у Београду 2011. године, под менторством покојног професора Мирослава Милошевића и професорице Милене Полојац, будући да се она управо односила на Аквилијев закон, тј. на вануговорну одговорност, велики део те књиге сам већ био обрадио у својој докторској дисертацији.

Онда сам одлучио да уложим један додатни напор и да је научној и стручној јавности представим у целости. Требало би рећи да сам се још тада интересовао за правна правила или регуле римског права и да сам написао пар чланака на ту тему доста давно, још негде можда 2008. или 2009. године, док сам био асистент, и тада сам чак био објавио превод последњег титулуса *De diversis regulis iuris antiqui* у часопису Европски правник, који данас више не излази и који се тешко може наћи. Просто сам сматрао да је на неки начин интересантно да те регуле или правила римског права које се налазе на самоме крају зборника учиним доступим стручној јавности. Ова књига садржи два изузетно значајна поглавља, можда најзначајнија два титулуса Јустинијанових Дигеста су у последњој књизи, то су: претпоследње поглавље *De verborum significatione* – „О значењу речи“, које садржи правне дефиниције, и последње поглавље, *De diversis regulis iuris* – „О различитим правилима старог права“, које садржи правна правила, латинске правне изреке и максиме. Зато сам одлучио да је преведем у целости. Већи део те књиге, првих петнаест поглавља, углавном садржи римско пореско, управно, административно право и муниципално право, то јест право самоуправних градова, муниципија, колонија римских грађана, што је једна тема која углавном интересује само специјалисте из ове области који се тиме баве. Али пре свега због последња два поглавља сматрао сам да је то једна од важнијих књига Јустинијанових Дигеста. Бавио сам се, међутим, упоредо и другим стварима, тако да се посао развукао на целих седам година, а није баш било потребе да траје толико дуго, тако да је тек недавно изашла из штампе.

Наравно, намеравам у некој блиској будућности да наставим са тим радом. Добио сам уверавање од неких других колега, између осталог од професора Мирзе Хебиба са Правног факултета Универзитета у Сарајеву, који су прихватили сличну идеју да раде на преводу још једне књиге Јустинијанових Дигеста, па се надам да ће и други наставити по овоме моделу и да ће бити у будућности још таквих превода, а надам се и мојих.

Симо Илић: *Можеће ли нам рећи са којим пошешкоћама сће се суочавали њреводећи латински ѡексѡи на савремени српски језик?*

Самир Аличић: Рецимо да је можда кључна тешкоћа била та да не придам латинском тексту неко значење које он можда није имао и да не будем превише одређен у преводу. Разлог геста био је овај: пошао сам од претпоставке да ће људи у будућности своју прву импресију те књиге Јустинијанових Дигеста да стекну на основу превода, а не на основу латинског текста. Јер кад прочитате прво превод, он ће на вас оставити неки утисак у погледу тога шта би евентуално могло бити значење латинског текста. Трудио сам се да с једне стране будем што је могуће вернији преводу у лингвистичком смислу, да пренесем шта стварно пише у том тексту, али не нужно и шта је могло бити његово значење. Зашто? Зато што су поједини текстови тумачени на врло различите начине. О појединим од тих регула људи су писали посебне студије, неко је можда докторирао на само једној регули анализирајући њено значење у свим могућим аспектима. Претпоставити да бих ја као једна особа био у стању да интерпретирам целокупну књигу Јустинијанових Дигеста, то би било препретенциозно. Зато сам се трудио тамо где је било више различитих могућих тумачења да на неки начин превод оставим, не могу баш рећи нејасним, али да дословце prevedем без претензије шта би могло бити значење тога. Да остане отворено за различита могућа тумачења. Не мислим да је то погрешно, неко ће наравно критиковати тај приступ и то је у реду.

Има различитих приступа у превођењу, али и иначе су, знате, те регуле врло често биле на неки начин управо дефинисане на тај начин да могу бити и уопштене и тумачене на различите начине. А то се понекад сматра и врлином, јер омогућава даљи развој права путем тумачења. Неки кажу да је можда једна од кључних врлина Француског грађанског законика била та разливеност и не претерана прецизност одредаба, која је омогућавала да се он прилагођава новим потребама путем тумачења. Дакле, трудио сам се да једноставно превод остане што вернији изворном латинском тексту. Чак и ако тако понекад делује можда нејасно, али тумачење и превод су две различите ствари. Превод значи шта ту пише, а шта значи, е, о томе наравно

joш можемо да дискутујемо. Шта је то значило за Римљане, шта значи данас, шта је значило у различитим епохама, можда није исто значило за Јустинијанове правнике и за класичне правнике и тако даље. О томе, дакле, можемо дискутовати.

Друга ствар коју сам се трудио да учиним јесте била да, у мери у којој је то могуће, задржим редослед текста изворног латинског пасуса који преводим. Наравно, извесни компромиси су морали бити учињени зато што наш језик не трпи реченицу где би се, на пример, глагол нашао на крају реченице, што је уобичајено у латинском, или ми обично кажемо плаво небо. Не бисмо рекли небо плаво. Римљани би међутим рекли управо тако. Прво би ставили именицу, па онда придев, што је иначе карактеристика романских језика. Ту сам направио неопходне инверзије. Међутим, кад се ради о сегментима реченице, о појединим простим реченицама, унутар једне сложене реченице, ту сам се трудио да задржим редослед из латинског текста. Чак и ако тако добијени превод понекад мало стилски рогобатно звучи, руководио сам са чињеницом да је ово ипак правни стручни превод, да можда није толико битно да буде језички леп, да ми је било некако важније да ће будући читалац моћи, ако буде упоредо пратио у латинском тексту, мање више да идентификује шта је шта од латинских правних појмова, шта сам превео на који начин.

Било је ту и других тешкоћа, зато што наравно за поједине латинске термине ми немамо адекватан превод, или се могу превести на више начина. Требало је понекад одабрати праву реч којом ћете превести нешто. Некад сам био у недоумици да ли неки појам да транскрибујем, на пример да напишем, ако пише *iniuria*, да баш тако транскрибујемо, али на српском, и то ћирилицом *инјурија* баш да напишем, или пак то у том контексту можда значи нешто друго, можда кривица, можда противправност, или нешто треће.

Свестан сам тога да се поједина решења до којих сам дошао могу критиковати и то је сасвим у реду... да, наравно, увек је могуће да има грешака и недоследности, стручна јавност ће рећи своје шта мисли о томе и спреман сам да можда и ревидирам неке своје ставове у будућности и то би отприлике било то. Трудио сам се да будем што је могуће вернији латинском тексту, мада и ту сам морао направити неке компромисе јер ове изреке или регуле римског права, оне су често некако готово литерарно лепе, готово као неке пословице, ту понекада, нисам баш смео да будем превише доследан, понекада их је требало радије препричати да не уништим лепоту латинског израза.

Симо Илић: *Па добро, можете ли нам рећи нешто о рејулама? Како су оне настале и каква је била њихова даља еволуција?*

Самир Аличић: Наравно, бавио сам се тиме дуго времена. Има и већих стручњака од мене за ову област, али мислим да вам могу рећи сасвим довољно колико ће ово интересовати ширу стручну јавност, како бисмо рекли. Дакле, што се тиче латинских регула или правних правила, у питању су на неки начин општа правна правила, која у неком уопштеном смислу постављају једну врсту опште правне норме. То је нешто што је за нас потпуно нормално. Ако кажу на пример, *quod initio viciozum est non potest tractu temporis convalescere* – што је од почетка правно неваљано или неважеће, не може оснажити током времена... има и безброј других, које сад не бих набрајао, то је углавном манир у којем ми данас регулишемо друштвене односе. Углавном су наши закони засновани на општим правним нормама. Римско право је међутим било казуистичко право, римско пре свега преткласично и класично право, посткласично нешто мање, било је засновано на конкретним случајима из праксе и мишљењима правника, поводом некад стварних, а некад хипотетичких случајева, али увек поводом конкретног случаја. И онда су ти случајеви постајали преседани за одлучивање у будућности. Требало би рећи да ми данас стварамо правну норму тако да је она нека апсолутно дата истина или позитивно право које треба да важи у будућности. Покушавамо да предвидимо шта се може десити и стварамо општу правну норму која се онда примењује на конкретне случајеве. Римски метод је био управо обрнут. Полазило се од конкретних случајева, али често су уочавали сличности које постоје у разним конкретним случајевима и онда су методом апстракције класични правници стварали те правне регуле. Односно нека општа правна правила. Можемо рећи да су они, према томе, ишли више том неком индуктивном методом – од више појединачних случајева као општем правилу. Ми идемо некако обрнуто. Ми изводимо дедукцијом правила за конкретан случај од општег правног правила.

Самим тим значај регула у римском праву био је другачији него данас. Рекао бих мањи. Значај општих правних правила је био мањи, постојало је доста изузетака. Регule су више имале неку дидактичку улогу да би се лакше објаснило право. Ретко су биле опште важеће правне норме. Међутим, њихов значај је огроман за данашње право зато што су многе од тих регула римских правника, некад готово у дословном преводу на савремени језик, некад понешто измењене, и не само регуле, него и дефиниције одређења правних појмова, нашле место у савременим грађанским законима, или пак у земљама које немају грађанске законике у законодавствима попут нашега. Исто тако неке од њих су постале рецимо обичајна правила међународног јавног права и примењују се чак у свом изворном облику.

Све више се примећује нека тежња да се оне сматрају општеважећим правним принципима, што је један приступ који можемо пратити још од школе природног права, бар тамо негде од седамнаестог века, и чији су следбеници управо у тим регулама видели неке општеважеће, вредносно неутралне правне принципе који се могу применити на све. Те регуле се цитирају у пресудама међународних судова, често се користе као образложења судских пресуда суда у Стразбуру.

Симо Илић: *А дефиниције? Да ли су Римљани заиста мислили да је свако дефинисање ојасно по себи?*

Самир Аличић: Па јесте, то је дефинитивно оно што су рекли, дакле нема никакве дилеме, кажу: *Omnis definitio in iure civili periculosa est*. Свако дефинисање у грађанском праву је ризично, онда иде и образложење, па каже: *parum est enim, ut non subverti posset*. Ретке су, наиме, оне чији се смисао не би могао изокренути, на неки начин. Сматрали су да је то један релативно клизав терен и да дефинисање може, понекад, да буде мач са две оштрице и да може да се врло често манипулише значењем те дефиниције. Међутим, требало би рећи да је то једно питање које је делимично отворено и у данашњем праву. Неки, рецимо, грађански законици су ишли више у смеру дефинисања, чак некад објашњавања правних појмова. Француски грађански законик, који због тога има понекад, како бисмо рекли, разливене формулације, али је, с друге стране, разумљивији обичном човеку, јер објашњава правне појмове. С друге стране, германски модел, почевши, можда још од Аустријског грађанског законика, ишао је у другом смеру. Први нацрт *Codex Theresianus*-а критиковала је Марија Терезија, наводећи да сувише личи на уџбеник, да су ту неке ствари којима треба се бави правна наука, да закон треба да садржи само суву норму. У сличном смеру ишао је и Немачки грађански законик, где немате баш пуно законских дефиниција, више је сведен, како бисмо рекли, на суву норму чиме се, с једне стране, избегава ризик дефинисања, али, с друге стране, мање је разумљив обичном човеку.

Симо Илић: *Професоре, када се њрича у народу о римском љраву, обично се доживљава да је љто нешћто шћто је љстојало у некој далекој држави која се налазила у Ићалији, нечему шћто је нама љојрилично сћрано. Можећте ли Ви нама рећи нешћто о римском љраву на љилу Србије и њећовој исћијорији која даћира још из анћијке?*

Самир Аличић: Са великим задовољством, то је једна врло интересантна тема. Прво бисмо требали истаћи, донекле са поносом, да је Србија једна од класичних земаља римског права. На подручју

данашње Србије, ако изузмемо регион Бачке, у којем ја живим, који никада није би инкорпорисан у Римску империју, и можда Северног Баната, на целој осталој територији Србије је примењивано римско право још у антици, будући да је дуже или краће време била део Римске империје... вековима, заправо, неколико стотина година. Али тамо још од последњих векова старе ере па до, рецимо, негде после Јустинијанове смрти, али до сеобе Словена, можемо рећи, можда са неким краћим прекидима у време сеобе народа, Србија је била део Римске империје, тако да је римско право било примењивано на тлу данашње Србије и у крајњој линији римско право никако не треба увезивати само за Италију. То је била једна империја која се протезала од Каспијског мора до Атлантика и врло често су територије ван европског или ван италијанског дела Римске империје давале значајан допринос развоју римског права. Немојмо заборавити да многи велики римски правници уопште нису били из Италије, него су били римски грађани из провинција, на пример, Салвије Јулијан је био и из Северне Африке, затим дуг је списак римских правника пореклом са истока, из данашње, рецимо, Сирије или Либана, можемо поменути Паула, Улпијана, један од значајних римских правника Модестин је био пореклом са ових простора, отприлике простора Илирика, бивше Југославије. Не знамо тачно одакле, али је могао бити са простора данашње Србије. У крајњој линији прва државна правна школа, дакле, *Mater Legum* или Мајка закона је основана у *Berytus*-у, у данашњем Бејруту, у Либану у трећем веку. Затим, Јустинијанова кодификација као најважнији римски правни споменик настала је у Цариграду, на Балкану, можемо рећи, ипак, просторима који су ближе нама него Италији.

Улоге Србије, односно простора данашње Србије, није била потпуно безначајна. Многе царске конституције су издате у Сирмијуму (*Sirmium*), поприличан број царских конституција је издат у Сирмијуму, данашњој Сремској Митровици. Затим, немојмо заборавити да је император Константин, који је и рођен у *Naissus*-у, у данашњем Нишу, издао изванредан број конституција које су управо убициране у том граду, значи изванредан број римских правних аката који су ушли касније у Кодекс Јустинијанов је издат управо на овим нашим просторима и многи значајни римски законодавци и императори су били са ових простора. Често заборављамо да је Србија друга земља после Италије по броју римских царева рођених на нашем простору. Неки од њих су били значајни као законодавци, рецимо император Константин. Не знамо баш за Јустинијана где је рођен. Неки сматрају да је то на подручју данашње Северне Македоније, неки мисле јужне Србије, али отприлике је са ових неких наших простора. Знамо за многе друге где су.

Што се тиче каснијих дешавања са римским правом, ми знамо релативно мало о примени римског права и права уопште у раном средњем веку, али је врло могуће да је оно примењивано за време византијске власти на овим просторима, римско право на грчком језику или византијско право. Знамо да је постојао још вероватно негде у деветом веку први словенски правни споменик, односно споменик на словенском језику, такозвани Методијев номоканон, који је врло вероватно садржао, пошто је номоканонски зборник, и црквено, али и римско односно световно право. За њега само знамо да је постојао, није сачувано ништа од њега. Међутим, већ од времена Немањића ствари постају много јасније, јер имамо наравно Номоканон или Законоправило Светог Саве, односно Крмчију из 1219. године, која садржи црквено и грађанско право, дакле која садржи и државне законе, номои, и црквене прописе или каноне. Ту већ имамо много јаснију ситуацију. Имамо даље превод Скраћене Синтагме Матије Властара, затим имамо рецепцију појединих византијских, односно грчко-римских текстова у Душаном закону и у такозваном Јустинијановом закону у време цара Душана. И имамо чак и један кратки преглед, рецимо развоја римског права и римске правне науке, где се помиње закон 12 таблица, каснија римска јуриспруденција, Хадријанове реформе, кодификација права од стране Јустинијана у Скраћеној Синтагми Матије Властара, у једном српском правном споменику из четрнаестог века. Дакле право средњовековне Србије, бар од доба Немањића, можда и раније, је свакако било засновано на византијском праву, то јест, грчко-римском праву, његова примена није прекинута ни за време отоманске владавине. Познато нам је да су ти правни споменици били пред аутономним црквеним и другим судовима примењивани и касније све до деветнаестог века.

У новије време међутим смо почели да примењујемо уместо ове византијске грчко-римске верзије западну верзију римског права, односно модерно право западне Европе смо углавном реципирали. Оно је међутим исто тако засновано на римском праву, почевши од Аустријског грађанског законика, који је непосредно примењиван у неким деловима данашње Србије, мислим пре свега на област некадашње Војне крајине и Срем, отприлике подручје Шајкашког батаљона, на Јужни Банат и област Срема, у остатку Војводине је примењивано некодификовано мађарско право. Затим Српски грађански законик из 1844. године је у суштини један скраћени и делимично измењени превод Аустријског грађанског законика, тако да ми дефинитивно припадамо некако том германском правном кругу и видите, поједини његови делови, они који се односе на облигационо и стварно право су примењивани релативно донедавно, до 1978. односно 1980.

године по основу Закона о неважности из 1946. године. Значи има још доста живих правника који памте када се примењивао код нас Аустријски грађански законик или пак његова рецепција у Србији – Српски грађански законик.

Наша савремена правна решења су највећим делом заснована на том аустријском моделу, мада је било и других утицаја, ја бих при томе посебно истакао чињеницу да је професор Михаило Константиновић, један врло значајни професор вашег Правног факултета, којим се можете поносити, дао велики допринос формирању наших савремених правних текстова, мислим пре свега, на његову чувену Скицу закона о облигацијама и уговорима која је постала основ за ЗОО из 1978. године, али исто тако он је дао велики допринос касније стварању нових правних прописа из других области грађанског права и многа од решења која је унео су била понекада поприлично оригинална, чак можда заснована на неким изворно римским правним идејама, а поједина су била преузета из других права, пре свега из немачког BGB-а, али исто тако и швајцарског права, на које се у велико мери угледао, и можда чак Италијанског грађанског законика. У сваком случају, мислим да није лоше истаћи да је и проф. Михаило Константиновић био на неки начин романиста, будући да је он своју докторску дисертацију из прелаза ризика код купопродаје у класичном римском праву одбранио у Француској, и да је то једна чисто романистичка дисертација. Није предавао римско право, али га је без икакве сумње познавао.

Симо Илић: *Можемо њу да применимо још једну ствар, осим континуитетa у праву, ми имамо неки континуитет са Римом и на неки начин кроз њиховост римских идеја, од жеље за континуитетом којој смо имали у средњем веку, када су чак њихови родослови са римским царевима наших њихових владара, ња до модерних свјетских државе.*

Самир Аличић: Наравно. Што се тиче средњег века, Србија је припадала превасходно византијском културном и правном кругу, а знате, у византијском свету, за разлику од западне Европе, где је антика била посматрана као нешто изгубљено у раном средњем веку и поново пронађено од времена ренесансе, у византијском свету је постојала пре једна идеја континуитета са античком прошлoшћу. Значи, византијски писци нису видели никакву супротност у томе да у истом делу, на пример, цитирају Хомера и нека савремена књижевна њихова дела. Исто ћете видети када читате чак књижевна дела из средњовековне Србије. Рецимо, када читамо од Константина филозофа, на пример, Житије деспота Стефана Лазаревића, он га упо-

ређује са неким великим античким јунацима, јер та веза са антиком у византијском свету никада није била прекинута зато што је постојала једна врста државно-правног континуитета са Источном римском империјом. И тај неки доживљај, то неко осећање старине је било присутно и у средњовековној Србији, између осталог и на пољу државне идеологије и права. Када читате, на пример, ту кратку приповест о развоју права у Скраћеној Синтагми Матије Властара, не види се никакав прекид. Он прича од Закона дванаест таблица па до свога времена као да је то један непрекидни развој правног поретка.

Нешто слично можемо рећи да је било и на плану државне идеологије. Наравно, добро је позната ствар, јер је цар Душан на неки начин везивао своју идеју царства управо за Византијско царство или Римску империју. Види се, на пример, по ономе Јустинијанов закон и тако даље. Други људи знају много више о томе и могу вам рећи више од мене, но, не могу да не напоменем да ово што сте рекли, да на пример постоје ти родослови и легенде, на пример, о пореклу династије Немањића, које није измислио Јован Деретић, или неко од ових нових историчара и псеудоисторичара са храбрим претпоставкама, него су постојале, пазите, још у средњем веку, теорије о томе да, на пример, Немањићи воде порекло од императора Лицинија, на пример, или да је цар Јустинијан рођен као Словен, да се звао Управда и да је превео име као *Iustinianus* – Праведни. То чак можда није ни потпуно немогуће, мада не верујем, али није потпуно немогуће, јер већ су се селили некако Словени у то време. Ипак, сама чињеница да су они покушавали да се на неки начин вежу за антику у то време казује да јесте постојала једна врста континуитета.

Сад видите, у новије време, када се појављује нова државно-правна идеологија Србије, ви имате, на неки начин, једну врсту подвојености. У време када се стварају модерне националне идеологије, сада оставимо средњи век по страни, причамо о неком осамнаестом или деветнаестом веку, на неки начин сте распети између две идеје. Једна јесте и даље та веза с антиком, коју још увек налазите на пример код Дон Мавра Орбина, на примеру Краљевства Словена, ви видите да он готово не прави разлику између те неке античке историје и средњовековне. Да, на неки начин, чак имплицитно, сугерише да су данашњи Словени можда потомци, рецимо, старог становништва Балкана. То је нешто што данашња наука углавном одбацује, али код грофа Ђорђа Бранковића имате сличних идеја, и чак у држави Првог српског устанка имате на печату Правитељствујућег совјета два симбола. Имате један, онај класични средњовековни грб, са крстом и оцилима, а имате, с друге стране, главу вепра погођеног стрелом, грб древне Трибалије, једног античког региона, који се налазио на

тлу данашње Србије. Имате да, рецимо, називају повремено Совјет и Сенат. Имате, да каже да су ученици Велике школе у Београду за време Првог српског устанка, значи, прве високообразовне институције, која је била претеча Универзитета у Београду, упоређивали време у којем живе са херојством, на пример, Муџија Сцеволе, са Спартанцима код Термопила, и тако даље, да су евоцирали успоме не из антике. То је нешто што је било јако уобичајено, пре свега, у војвођанским школама, зато што је у Аустроугарској било забрањено изучавање српске средњовековне историје и онда су они врло често на примерима из античке историје користили ту прилику да провуку понешто, рецимо, да направе неко упоређење, рецимо, можда између Муџија Сцеволе и Милоша Обилића и тако нешто. Тако да је то једна идеја која је била врло жива до деветнаестог века.

Међутим, идеје романтизма, не само код нас, него свуда у свету, су биле ипак више везане за средњи век. На одбацивању идеја илуминизма или просветитељства, на неком удаљавању помало од антике и некако више величању средњовековља. Тако да је савремена национална идеологија као идеологија углавном заснована на идејама средњовековне Србије, не у толикој мери антике, међутим, кад причамо о политичкој идеологији, у држави Првог српског устанка, у њеној политичкој идеологији и у уставно-правном поретку, не можемо баш говорити о уставности у савременом смислу, али можемо о организацији устаничке државе, ту су апсолутно доминирале античке идеје. Понекада су малтене непосредно преузете, рецимо, од стране Ивана Југовића, од стране Доситеја Обрадовића, наћи ћете баш директно цитате који упућују на антику, или пак, понекада, посредним путем, на пример, код Божићара Грујовића, преко јакобинске идеологије, идеологије Француске револуције, на један посредан начин имате неку врсту додира са антиком. У сваком случају, организација државе Првог српског устанка још не показује никакве додире са либералним, англоамеричким идејама, уставним, заснованим на подели власти и представничкој демократији, него је пре била заснована на идејама јединства власти и непосредне демократије, у тим неким нацртима, програмима. Како је то све изгледало у пракси, то је већ друга прича, али говоримо о тим неким чисто теоријским и правним аспектима.

Симо Илић: *Можеће ли нам објаснити римско схваћање државе као заједнице и како је ишла његова рецејција у нововековној Србији?*

Самир Аличић: Генерално гледано у савременој Европи, од момента када се почело постављати питање уставне владавине, а то је отприлике од времена просветитељства или илуминизма у осамнае-

стом веку, могу се уочити два правца у мишљењу. Један од њих, који је углавном био заснован на идејама француског писца Монтескјеа, величао је идеал англоамеричке уставности, енглеске најпре, после америчке, засноване на идејама поделе власти на законодавну, извршну и судску, затим на представничкој демократији, где народ не одлучује непосредно, рецимо на референдуму или на неки други начин о најважнијим питањима, него бира представнике који у парламенту одлучују у име народа, доносе одлуке, али при томе нису у обавези да га консултују. Немају, како бисмо то стручно рекли, везани мандат, већ уместо њега слободни мандат. Народ може само да их не изабере поново. То је био један правац у мишљењу који у данашње време углавном доминира. Малтене све функционалне демократије у свету данас су засноване на англоамеричком моделу, од значајнијих држава могу да се сетим једино Швајцарске која функционише по овом другом.

Први модел можемо звати англоамерички или германски. Други модел је пак био модел који је заступао Жан Жак Русо, који је био заснован на античким идејама, грчким и римским, и који се залагао за једну врсту прво јединства власти и друго непосредне демократије. Дакле, или да народ директно, рецимо на референдуму, доноси одлуку о најважнијим питањима, или да народни представници имају везани мандат, тако да се морају консултовати са својим бирачима и да могу бити опозвани. А у таквом систему углавном нема простора за модел поделе власти, зато што је он заснован на идеји народног суверенитета и непосредне демократије. Он је опет заснован на античком концепту полиса или *civitas* као заједнице грађана, где нема разлике између државе и грађана који је чине, него сами грађани су држава. Она је схваћена у врло конкретном смислу.

С друге стране, германски модел схвата државу као неко замишљено тело које стоји изнад грађана, као једну врсту структуре, организације којој су грађани потчињени, почевши од Хобсовог Левијатана, као неког свемогућег смртног бога, па до, од новијих дефиниција социолога Макса Вебера, по којој је модерна држава једна организација која располаже легитимним монополом силе на одређеној територији. Значи, ту се на неки начин држава схвата одвојено од грађана, и грађани, кажемо, живе под суверенитетом државе, док Русоов модел везује суверенитет непосредно за грађане и они га врше. У данашњој уставности тај алтернативни уставни модел је углавном био заступљен у јакобинској уставности, мислим, пре свега на Монтањарски устав из 1793. године, који није ни ступио на снагу. Затим, у боливарским уставима у Латинској Америци након осамостаљења тих држава, у социјалистичкој уставности, мада су већином те др-

жаве ефективно биле недемократске, али њихова уставност је била заснована углавном на принципима јединства власти и непосредне демократије.

Шта се отприлике дешавало у Србији деветнаестог века? Па имали сте два правца у мишљењу, које неки називају француским и немачким ђацима, мада то није можда баш сасвим истинито, зато што ови који су називани француским ђацима, као, на пример, Слободан Јовановић, заправо су преко Монтескјеа углавном реципирали германске идеје о држави као организацији и о подели власти итд. Значи, у суштини су на неки начин прихватили тај англоамерички модел уставности. Други јесте био модел који су заступали такозвани немачки ђаци, као што је рецимо био Светозар Марковић, који су сматрали да би традиционалне српске народне самоуправе, које су постојале као једна политичка реалност у време отоманске владавине, а и касније, могле да прерасту по том неком античком моделу у једну врсту система непосредне демократије и јединства власти, где би рецимо људи о неким најважнијим питањима одлучивали непосредно.

Ова теоријска подела је осликавала постојећу политичку поделу у деветнаестом веку. Између Радикалне странке, чији је Марковић био и оснивач, и Либералне и Напредне странке, које су се више залагале за рецепцију овога западног модела. Има једна позната изрека, не могу више да се сетим ко ју је изрекао у Србији деветнаестог века, али она постоји у разним формама и у европским језицима, кажу: „правитељство је тотор, народ је пупила“. Значи, полазећи од претпоставке да народ не може да изрази своју вољу непосредно, да у пракси не би функционисала та непосредна демократија, него да је неопходно да постоје једноставно изабрани народни представници који ће уместо народа доносити одлуке.

Углавном можемо рећи да је у данашњем праву преовладао овај англоамерички модел, међутим, било је периода када није било тако. Прво, у време социјалистичке уставности смо имали нешто што је било много ближе Русоовом моделу, односно том античком уставном моделу. Наравно, то је био један ауторитарни режим, па је стварни значај уставности понекад упитан, али Радикална странка деветнаестог века је успела делимично да реализује своје идеје, барем у појединим аспектима, премда их је касније ублажила. Онај Радикалски устав ипак представља на неки начин рецепцију англоамеричке уставности, заправо либералних идеја у суштини, али радикалски Закон о општинама којим је уведено непосредно одлучивање грађана на зборовима, које се и даље код нас примењује у оквиру месне заједнице, једног института који не потиче баш из комунистичког периода, много је старији. Заправо још из можда средњовековних сеоских

самоуправа. Или, на пример, институција судија поротника, која и даље постоји у нашем правном систему. То што су ти институти данас остављени да труну на неки начин и што се више нико не интересује за њих је друга прича, али се може рећи да су у неким другим историјским периодима они имали извештан значај. Није да баш није било утицаја и тог другог модела.

Симо Илић: *Ми данас сведочимо неким новим покушајима да се схватање државе као заједнице реактуализује. Можда не на изворни Русоов начин, али посредством нових метода комуникације који превлађују ће прејуреке збој којих раније непосредна демократија није била могућа за заједнице шире од јар хиљада људи који су живели у полису, сада постоје поново могуће. Како видити нове трендове, да ли је могуће да се нешто успостави, ако не оно што су хтели Русо и људи који су заговарали такав облик заједнице, можда нешто ново или нешто слично?*

Самир Аличић: То је једно врло актуелно питање, не само код нас, него у свету уопште. Сад се поново све више прича о непосредној демократији. Наравно, аргумент против ње може бити тај да у данашњем свету у релативно малом броју држава она постоји као функционални систем демократије. Али ипак постоји. Пример Швајцарске, која је задржала стари систем уставности какав је постојао раније, који заправо индиректно представља остатак Западне римске империје, ако тако могу рећи, односно Светог римског царства, да будемо конкретнији. Ипак постоји, значи функционише. Постоје другачији уставни модели него овај англоамерички или англосаксонски.

А друга ствар изгледа да су у данашње време људи постали помало незадовољни тиме. Зато што ипак су то, знате, стари устави. Енглески систем уставности се развијао вековима... и Амерички устав из осамнаестог века. Неки кажу, иако је новелиран, мењан, има маса амандмана, али у многим аспектима можда је и превазиђен. На неки начин људи имају осећај да се политика удаљила од народа, да су људи врло често остављени са избором којим нису задовољни, да имате на неким земљама двопартијски систем као у Америци или Енглеској, па можете бирати *de facto* између две партије. У неким другим земљама их има више, али опет на неки начин оставља народ без могућности директног учешћа у одлучивању, то све више постаје ствар политичких елита и у извесном смислу можда готово једина нека предност за обичног грађанина земаља које се данас означавају као демократске јесте та да је слобода говора већа и ниво репресије према политичким неистомишљеницима мањи него у онима које се означавају као диктаторске. Али шанса да као обичан грађанин

можете да утичете на политичке одлуке је готово једнако мала. И у праву сте да је на неки начин овај интернет довео у питање често спомињану примедбу да би то било тешко у данашњем свету организовати у пракси. Зато што је данас то врло лако. Многе земље, на пример Бразил, су већ прихватиле, пазите, електронско гласање. Пошто је велика земља, становништво је разбацано и имате све чешће алтернативне моделе гласања чак и на обичним изборима. Па ако је тако зашто онда не би било могуће да се неке важније одлуке уместо на скупштини ставе на неку врсту јавне расправе и да се донесе одлука непосредно од стране грађана?

Имате многе европске политичке партије којима је управо увођење неког облике непосредне демократије или приближавање томе моделу једна од главних програмских тачака. Мислим пре свега на покрет Пет звездица у Италији, који је, међутим, приступио целој ствари врло опрезно. Тај покрет за непосредну демократију у Италији се углавном концентрисао на претварање Сената, односно горњег дома италијанског парламента, у дом у којем ће градоначелници или председници општина, синдако (*sindaco*), како кажу Италијани, бити уједно и сенатори. Међутим, зашто је ово важно? Зато што је у Италији председник општине или градоначелник опозива функција, скуп се одређен број потписа и гласа се о поверењу истоме. Тако да се веровало, а видећемо како ће то функционисати у пракси, да ће такав систем на неки начин принудити, рецимо, сенаторе да се они ипак на неки начин консултују са својим локалним бирачима, да у извесној мери воде рачуна о њиховим ставовима јер постоји могућност да буду опозвани. У извесном смислу, можемо рећи да они сада *de facto* имају практично везани мандат. То је нешто о чему ће се сигурно пуно причати у будућности. Ја не знам да ли ће то довести до увођења неке врсте партиципације грађана у управљању, али да је то једна врућа тема – сигурно јесте.

Симо Илић: *Па да, и код нас смо имали скоро пример поводом рушења Савског моста да је изишћена анкета на интернету: шта бисте желели? Како се то завршило сад, то је секундарно. Али видите ли Ви у Србији могућности за неку реактуелизацију тих античких схватања државе?*

Самир Аличић: Па ја мислим да она у Србији никада није потпуно заправо изумрла. Ако погледамо можда централно питање политичке борбе у Србији деветнаестог века, између с једне стране Радикалне странке и с друге стране Либералне и Напредне, можда је донекле било баш то. То је био покушај радикала да омогуће неку врсту непосреднијег учешћа народа у управи. Мада су касније начинили

бројне компромисе, али ипак у неким стварима нису били одступили. Можемо рећи да је социјалистички уставни модел исто био заснован на тој идеји. И да су чак неки политички покрети за време социјалистичког периода били управо засновани на томе да идеја непосредне демократије није доследно примењена и да се у пракси ипак формирала политичка класа. Сетите се само Робеспјеровог говора глумца Стеве Жигона за време Студенских демонстрација у Београду 1968. године. Студенти су тада аплаудирали Жигону као да је практично прави Робеспјер. У суштини није деловало као да гледају позоришни скеч, мада то заправо јесте из једне позоришне представе, дакле није ни Робеспјеров говор, и вероватно су не случајно организовали дебатни клуб на Филозофском факултету назван Конвент, сигурно по узору на Јакобински конвент, односно Француски револуционарни конвент, тако да је та идеја стално на неки начин била присутна.

И у новијој историји у неким ситуацијама просто лидери нису имали храбрости да сами доносе кардиналне одлуке. Понекада су просто били принуђени да на неки начин пребаце ту одговорност на народ. Не знам колико се млађе генерације сећају, али бомбардовању Савезне Републике Југославије 1999. године је претходио један референдум на којем су били одбачени неки услови и предлози који су тада били нуђени Савезној Републици Југославији. На неки начин просто власт није имала храбрости да сама донесе такву одлуку и просто се морала позвати на народни суверенитет, а ако ћемо ићи у рат, да о томе ипак морају да одлуче на неки начин, али грађани. И у крајњој линији наша процедура за промену устава је таква да је и он изгласан на референдуму, није донет двотрећинском већином у скупштини или неком другом процедуром. Неке најкардиналније одлуке где се осећало по инерцији да је то нешто што је неопходно, да се ипак у неким ситуацијама обрати народу. Тако да ја мислим да то никада није потпуно изашло из нашег политичког живота, и да ће сигурно увек бити присутно на неки начин као идеја.

Симо Илић: *Професоре, можете ли нам рећи можда нешто о значају римског права за изучавање данас у двадесет првом веку?*

Самир Аличић: Римско право има вишеструки значај за изучавање права. Као прво, можемо га посматрати као наставну дисциплину на правном факултету, углавном на првој години, чији је циљ на неки начин да представља један од уводних предмета за студије права, где студенти треба да науче неке основне правне појмове и правну терминологију, који треба да их припреме за касније изучавање позитивно правних грана. Затим, можемо римско право посматрати као једну научну дисциплину. Као научна дисциплина, међутим,

требало би рећи да постоје различити смерови и правци, различита мишљења у изучавању римског права и различити су постојали кроз историју. У данашње време можемо рећи да се римско право изучава углавном на два начина. Научно, оставимо сад по страни наставну дисциплину, изучава се или чисто класицистички, као нешто што припада далекој прошлости, у суштини као део правне историје, или пак као један начин за оправдавање постојећих правних решења. Први принцип подразумева, дакле, да се изучавање римског права сведе на малтене правну филологију, егзегезу правних текстова. То је нешто од чега наравно увек морамо почети. Ја увек кажем да је боље да неко ко се одлучи за докторат из римског права узме баш неку чисту тему рецимо из класичног римског права, јер мора показати да је способан да чита латинске текстове и да их анализира. То је нешто од чега увек морамо почети али мислим да би то пре требало да буде једна врста пропеедентике, једна врста претходне припреме за нешто друго. Ако се сведе искључиво на то да кажемо да је римско право нешто што нема никакве везе са данашњим правом и бавимо се тиме као неком врстом интелектуалне гимнастике, ризикујемо да нам неко једнога дана каже, ако ћете тако да радите онда томе није место на правном факултету, изволите лепо на филозофски, тамо ћете се дружити са историчарима и филолозима које то занима јер правници хоће да буду судије, адвокати, итд. То је прва ствар, значи може да се посматра као чисто класицистичка дисциплина, као део историје права.

Други начин може да се посматра као средство за оправдавање постојећих решења. Има доста правних стручака који упоређују решења римског и савременог права, међутим, углавном са циљем да докажу да су савремена правна решења потекла из римског. Међутим, шта ће тиме доказати посебно? Ја не схватам шта. На неки начин се врло често посматра да је то као део неке наше правне културе, да је то нешто што је правна традиција и ми то треба да наставимо да примењујемо. Међутим, ми при томе заборављамо на чињеницу да смо ми преузели нека од римских правних решења, а нека нисмо. Или пак од више могућих решења које су нудили класични правници преузели смо једно. Према томе, и неко друго решење може бити исто тако римско. А на крају крајева и што мора бити римско и зашто је то добро да је неко решење римско? Па многа решења нисмо прихватили. Ропство рецимо не постоји. То што је неко решење римско за мене уопште не значи да је добро. Наравно, не значи да не треба проучавати историју правних института и њихову везу са прошлошћу. То јесте једна битна ствар. Али опет се може понекад поставити питање практичне користи и оправдавања искључиво

постојећих правних решења. Мислим да је можда најважнији задатак који се у овом тренутку поставља пред романисте да поново римско право гледају као један могући ресурс за стварање радикално нових и другачијих правних решења у односу на постојеће.

Зато што мислим да је европско-континентално право од момента када је прекинуло везу са прошлошћу, превело римско право на савремене језике, прерадило га и прогласило у облику грађанских законика, почело баш ту негде од деветнаестог века да губи трку са другим правним системима, а пре свега са англоамеричким правом, где та веза није прекинута. Значи, они могу и даље да се позову на неку вековима стару рецимо судску одлуку, али најчешће англоамерички правници знају какав је био историјат тог института. Знају која су решења некада судови прихватили пре него што је донет овај прецедент итд. А да ли ми то знамо? Колико људи данас у Србији уопште зна на пример о режиму детенције који је постојао у Аустријском грађанском закону и до 1980. године био примењиван код нас, а да не причам рецимо о римском праву. Зашто је ово битно? Прво зато што смо, од тог момента када смо прекинули везу са прошлошћу, почели да изучавамо само важеће законе. Значи, ако имате рецимо немачки BGB, немачки правник изучава само BGB. И то је то. Како је настао BGB, он о томе неће у суштини знати најчешће ништа. Што значи да неће знати алтернативна правна решења. И сад се ми рецимо суочимо са потребом да створимо нешто ново. Појаве се неке нове ствари које треба регулисати. И како ми сад то да регулишемо? Постојеће законодавство није било предвидело такву ситуацију и нема решења. Можемо да се обратимо упоредном праву, да изучавамо права других земаља, али она опет на неки начин не нуде пуно другачија решења, јер су углавном заставно на рецепцији ових великих грађанских законика, Немачког, Француског итд. Нису тако велике неке разлике континенталном правном систему. И шта се онда дешава? Или заостајемо за англоамеричким правом, или, што је још чешће случај, прихватамо њихова правна решења. Значи све чешће. То је нешто што се приметило још од деветнаестог века, развоја ауторских и сродних права, интелектуалне својине. То је малтене развијен у оквиру англоамеричког права. Ми смо то прихватили. Нова уставна решења, углавном њихова. Онда у двадесетом веку привредно право је претрпело огроман утицај англоамеричког права, укључујући и наше... имате уговоре, лизинг, франшизинг, факторинг.

Или рецимо сад у најновије време право интернета. Ми опет на неки начин каскамо. Зашто? Зато што кад уђете у слепи колосек, на пример ако се играте игре лавиринта, да бисте нашли излаз из лавиринта, ако сте кренули у погрешном смеру и то схватите, логична

ствар је да се вратите назад. Нама та могућност није дата, јер ми не знамо шта је било пре сада важећег права. Не можемо да тражимо решења у прошлости. То је нешто што се радило све до деветнаестог века. Европско-континентални правни систем био је врло динамичан: од глосатора, постглосатора, и других који су анализирали римске правне текстове и акта, имамо неки нови проблем који се појавио, треба да регулишемо право интернета, наравно римско право то не регулише, али читајући Дигеста, можда ћемо доћи до неког занимљивог решења. Или нисмо више задовољни постојећим правним решењима. Хајде да направимо неко ново. Ми не можемо уопште да их замислимо, јер не проучавамо раније право. Рецимо, ево једна идеја. Пазите ово. Идеја правног лица је у суштини оваква каква је данас формирана у деветнаестом веку у немачкој пандектистици. Пре тога је била идеја конкретног удружења људи. То је имало врло важне практичне импликације, јер, на пример, у случају престанка постојања правног лица, као нечег што је независно од чланова који га чине, његова имовина прелази на правног следбеника. Пре тога, по римском праву, када би престало да постоји правно лице, чланови деле имовину. Просто се прода, па се подели новац, или ако је могуће физички се подели. Постојала су бројна врло рафинирана правила о томе о којима ми више не знамо ништа. О рецимо римском грађанском, приватном праву, пре пандектистике, ми више не знамо ништа. И немамо могућност да створимо нова правна решења. Ти грађански законици су сад већ стари. Француски преко двеста година, и немачки и швајцарски већ преко сто, и у неким стварима су једноставно застарели. И дешава се то да губимо трку. Зато што рецимо англоамерички правник ће понекад пронаћи инспирацију у прошлости. Јер имају вековно једноправно искуство. То ће урадити чак и исламски или шеријатски правник. Јер исламски или шеријатски правник, он наравно проучава важеће правне прописе, али ако се појави нешто што у њима није регулисано, он увек може да узме Куран или Суну, да види шта тамо пише и отприлике како би они то решили. Шта би, рецимо, Мухамед рекао на ово да се нашао у нашој ситуацији, узимајући у обзир општи контекст.

Нама је та могућност данас у суштини ускраћена. Мени не. Ја се бавим римским правом, па знам што је било пре, али већини правника јесте и бојим се да је то, можда не једини, али један од разлога зашто смо почели помало да каскамо у неким аспектима, и зашто данас, управо зато што није прекинуло везу са прошлосту, англоамеричко право изгледа да постаје иновативније од нашег. То је једна врло опасна ствар потенцијално гледано. Мислим, не опасна у смислу да ћемо завршити преузимајући њихова правна решења јер је то

једино што знамо. Знамо само да проучавамо тренутно важеће право и то је све. Док, видите, чак и исламски правници стварају некада врло занимљива иновативна решења. На пример, исламско банкарско право постаје све занимљивије, јер просто посматрају нове догађаје, нове друштвене околности. Међутим, у прошлости могу да нађу инспирацију за нешто потпуно радикално ново, што ми не можемо. Наравно, ја нисам против изучавања позитивног права. Баш напротив, мислим да је оно потпуно незаменљиво у области примене права. Ви морате изучавати превасходно постојеће важеће законе да бисте могли да их примењујете на суду. Ту нема апсолутно никакве дилеме и увек ће бити места за то, али мислим да за стварање радикално нових правних решења, кад кажем радикално нових, не мислим на само мењање постојећих и прилагођавање, него баш да створимо нешто потпуно другачије, понекад морамо да се вратимо назад. И да видимо како су можда ствари другачије могле бити регулисане, а нису. Јер и у оно време су људи водили о расправе, да ли прихватити ово или оно правно решење у грађанском законнику, на крају је прихваћено то које је прихваћено, а остале могућности врло често ни не знамо да постоје.

Симо Илић: *Када сће поменули ѿај рай са анілосаксонским ѿравом, да ѿа ѿако назовем, ѿај сукоб, Ви имате неке анілосаксонске сѿавове, један је заговарао њихов ѿравни истѿоричар Мејнѿленд (Maitland), да је одбацивање римској ѿрава у Бриѿанији заѿраво била најзначајнија сѿвар да Бриѿанија не посѿане десѿѿска земља и да развије свој ѿарламентѿарни демократѿски сѿстѿем. Можеће ли нам рећи да ли је заѿраво ѿѿо истѿина и да ли римско ѿраво уѿрожава нас? Да ли ми ѿреба да идемо по ѿѿом енілеском моделу или заѿраво ѿреба да осѿанемо на ѿуѿу римској ѿрава и да се уїледамо на осѿале конѿинентѿалне земље?*

Самир Аличић: Ту сад имате доста питања у једном, али ћу пробати једно по једно. Прво питање је било да ли је оно на неки начин спасило Енглеску од стварање апсолутне монархије, ја мислим да јесте. У том историјском моменту када је донет Мертонски статут углавном је постојао став да би рецепција римског права ојачала превише власт владара, и врло је могуће да би Енглеска постала апсолутна монархија, попут рецимо Француске и можда се не би развио енглески парламентаризам. Међутим, то је било у том једном историјском моменту. Не мислим да римско право генерално гледано јача ауторитарне режиме у данашње време, заправо имате у данашње време ауторитарне режиме у земљама са врло различитим правним системима као и демократским земљама. Већина земаља Западне

Европе прихвата римска правна решења, па су данас демократске земље. Значи то што је било у тринаестом веку не значи да би се иста ствар десила данас. То је прва ствар.

Друга ствар, рекли сте, да ли смо у некој опасности од англо-америчког права. Па не бих то назвао опасношћу. Знате шта, ми смо прихватили нека правна решења од њих. Ја не видим ту ништа спорно. Пазите, и у англоамеричком праву су прихваћена нека решења, рецимо, из римског права, понека. И то није спорно. Не треба на ствари гледати превише уско. Није свако наше решење добро, нити је свако њихово лоше, али сте још поставили питање да ли би се могло десити да одбацимо нашу правну традицију и да прихватимо англо-саксонску у будућности, ако сам добро разумео питање. Па мислим да се то неће десити зато што не би било практично. Једноставно би захтевало превелике промене у правном систему, трајало би предуго, било би врло проблематично. Чак и наш језик није прилагођен, у суштини, да схвати англоамеричке правне појмове и поједине од њих не можемо уопште превести. Неки преводе *consideration* као кауза, али то је велико питање. Како ћете рецимо да преведете појмове као што је *estate*, који означава дужину трајања овлашћења сопственика, затим, како ћемо превести *ownership* и *property*. *Ownership* јесте субјективно право власника, а *property* је предмет, а ми кажемо својина и за једно и за друго. Мада опет то није идентично, зато што они кажу *to own a debt*, бити власник дуга. Ми не можемо бити власници или сопственици дуга. На дугу може постојати неко облигационо право, па чак могу постојати и неке врсте стварних права, квазиузусфруктуса и тако даље, али право својине може постојати само на телесној ствари. Или рецимо они кажу *law* и за закон и за право и тако даље. Ми знамо шта је право, шта је закон, *ius* и *lex*. Просто мислим да би нас то бацило у једну тоталну конфузију. Друга ствар, мислим да готово ни један покушај да једна земља потпуно промени свој правни систем није никада успео. Углавном су се тако стварали хибридни правни системи који би још више закомпликовали ситуацију. Пример рецимо из Луизијане и Јужне Африке или Квебека, који и након стотина година под британском влашћу и примене *Common Law* система још увек нису одбацили ни римску правну традицију, него сад примењују и једно и друго. Просто не мислим да је то решење за било шта. Ми ћемо прихватати поједине институте из англоамеричког права и они ће прихватати наше.

И не мислим чак да је то нешто лоше, само оно што сам хтео рећи јесте да имам утисак да у погледу иновативности, то је оно што сам био хтео рећи, наше европско-континентално право помало остаје, јер још од Швајцарског грађанског законика ми немамо од

почетка двадесетог века ни један неки монументални, како бисмо рекли, правни споменик. Немамо ни једно радикално ново правно решење, осим ако га нисмо преузели из англоамеричког права. Немамо чак ни један велики правац у мишљењу, ја бих рекао од француске социолошке школе. Она је била та која је допринела рецимо кодификацији права на Блиском истоку, а пре ње су пандектисти створили Немачки и Швајцарски, а пре тога школа природног права Француски и Аустријски грађански законик. Али од тада нека баш овако радикално нова правна решења, мислим да нисмо успели да створимо. Не, не. То је разлог зашто мислим да понекад, иако треба изучавати наравно савремено право, није лоше и да погледамо у прошлост, да ли су можда ствари могле и да иду другим путем и да пробамо и нешто ново да нађемо у нашем праву, а нисам противник да реципирамо понешто из англоамеричког.

Симо Илић: *Професоре, можете ли нам рећи Ваше њланове за будућност? Желите ли да преведите још неку књиу Дијесиа или је ово за сад то што је?*

Самир Аличић: Па ја мислим ћу превести још коју, надам се. Шта ће ми будућност донети, не знам, увек је могуће да нешто поквари моје планове, али паралелно са другим пословима којима се бавим или другим аспектима научног рада, ја се надам да ће бити места и времена за научне преводе. Сматрам да је управо из овог разлога који сам поменуо преводачки посао јако битан, зато што је у стању да представи данашњим правницима нешто што је наша традиција. Увек кажем да на пример Кинези могу да читају Конфучија у оригиналу, мада не знају како се изговарају поједини карактери, али их разумеју ако су довољно образовани. Арапи могу да читају шеријатске правне текстове из средњег века, иако можда данашњи Енглези не знају баш тачно како се изговарао средњовековни енглески, разумеју они то поприлично. Можда не знају баш изговор какав је био, али разумеју смисао. А ми данас малтене ни Душанов законик више без превода не можемо да разумемо, а да не причамо о латинским правним текстовима. Мислим да је то једна врло важна ствар која нам даје једну компаративну предност као правном систему да можемо на исти начин као што то раде рецимо англоамерички или шеријатски правници да понекад у својој правној прошлости пронађемо решење за будућност. Понекад је потребно да кренете корак уназад, *back to the future* што кажу, да би сте пронашли нешто друго у односу на постојеће решење.

Симо Илић: *Професоре, можете ли да даите неки Ваш савет младим правницима и историчарима који се баве римским правом?*

Самир Аличић: Апсолутно да крену од оног класицистичког приступа. Иако мислим да изучавање римског права не треба да се сведе искључиво на изучавање римских правних текстова без везе са савременим правом, мислим да је то нешто што не занима правну праксу, не занима законодавство, али ипак је то нешто од чега треба почети. Треба почети с изучавањем латинског језика, латинске правне терминологије, метода, егзегезе извора, античке историје... да бисте боље разумели друштвени контекст у којем су те норме настале, најпре кренути од класичног римског права, а онда тек можемо да причамо о упоређивању са савременим правом и евентуално изналагању нових правних решења, што ја видим као неки финални циљ и сврху, можда најважнију сврху коју изучавање римског права у овом тренутку има. Ово што сам рекао управо о могућности изналагања неких евентуално радикално другачијих правних решења за изазове које ће будућност донети у свету који се брзо мења, а који просто не можемо да нађемо у упоредном праву понекад.

Симо Илић: *Поштовани професоре, хвала Вам на разговору за Весник правне историје. Педесетна књига Јустинијанових Дигестија је доступна на интернету на сајту Института за упоредно право. Хвала Вам још једном.*

Самир Аличић: Хвала вама, било ми је изузетно задовољство.

Рад приспео / Paper received: 30.6.2025.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 1.7.2025.